
Н.Юсова

**ВОЛОДИМИР ПІЧЕТА І ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦІЇ ДАВНЬОРУСЬКОЇ
НАРОДНОСТІ.**

Під генезисом зазначеного вчення мається на увазі вузьке значення терміну „генезис” як „зародження” і „визрівання”. В цьому сенсі історіографічний процес генезису концепції давньоруської народності до останнього часу залишався не дослідженим. Вказана лакуна в ході роботи над дисертацією та монографією певною мірою заповнена в публікаціях автора даної розвідки¹.

Серед завдань, що виникли в ході дослідження вказаної проблеми, постало завдання встановлення всіх фундаторів концепції та виокремлення їх персонального внеску в процес її виникнення й формування. З’ясовано, що одним з дослідників, хто був причетний до створення необхідних передумов виникнення вчення та певною мірою вплинув на процес його становлення, є академік В. Пічета. Отже, метою студії, що пропонується, є висвітлення ролі вченого у генезисі концепції давньоруської народності. Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець 1930-х – першу половину 1940-х рр. та, частково, 1920-ті рр. Залучені до аналізу як опубліковані, так і неопубліковані праці історика. Останні віднайдені в особовому фонді (ф. 1548) вченого, що зберігається в Архіві РАН (м. Москва).

Нагадаємо, що на відміну від традиційної російської історіографії з її поглядами на Київську Русь як один з перших періодів розвитку “триєдиного руського народу” або ж лише – великоруського, радянська історична наука трактувала “руський народ” давньокиївського часу як певну проміжну етноспільноту, відмінну від попередніх та майбутніх етнічних утворень східних слов’ян, як спільного предка українців, білорусів і росіян. Цей спільний предок, „з легкої руки” В. Мавродіна, отримав назву давньоруської народності. Але на початковому етапі формування концепції давньоруської народності (кінець 1930-х – перша половина 1940-х рр.) більшість радянських дослідників більш-менш виразно висловлювали положення про „руський народ” Київської Русі та періоду феодальної роздробленості, знаходячись під впливом традиційної концепції „триєдиноруськості”. Цей вплив простежується і в роботах В. Пічети кінця 1930-х – першої половини 1940-х рр.

Як відомо, цей вчений, зробив помітний внесок у процес становлення білоруської національної історіографії доби „коренізації” в БСРР (20-ті рр. ХХ ст.). На цей період він став провідним істориком Білорусії, організатором і керівником історичної науки². Ще в 1918 р., коли В. Пічета очолював Білоруське науково-культурне товариство, він

прочитав у Білоруському народному університеті в Москві курс лекцій з історії білоруського народу³. В одній з перших своїх загальних праць з історії Білорусії під назвою „Исторический очерк белорусского племени” (1920 р.), В. Пічета простежує осібну історію білоруських земель, починаючи від заселення їх „літописними” племенами – предками білорусів і, кінчаючи початком ХХ ст⁴. На сторінках цього твору В. Пічета виразно поділяє схему окремішності історичного процесу народів Східної Європи (схема М. Грушевського⁵). Процес формування білоруської народності він показує як складний і довготривалий. Лише в добу входження білоруських земель до складу Литовського князівства, згідно з міркуваннями В. Пічети, можливо вести мову про білоруську народність⁶.

У посібнику, присвяченому джерелам та історіографії „руської” історії, В. Пічета також дотримується схеми М. Грушевського, коли окремо розглядає джерела та історіографію Північно-Східної Русі, України та Білорусії⁷. Однак назва цієї книги – „Введение в русскую историю” – як видно, поєднує в „общеруську” історію всі ці країни. Більше того, з передмови до посібника стає зрозумілим, що для автора існує і „общеруська” народність. Джерела та історіографія історії „гілок” єдиного „руського” народу вчений розглядає лише в розумінні територіального поділу. „Руський” народ „в широкому сенсі цього слова”, за В. Пічетою, складається з трьох окремих „національностей”⁸.

Вчений наголошував у одній з програмних статей цього часу: „Історія Білорусі ... є спроба історії білоруської національності зі становища ревізії старих, централістичних поглядів, солідарності з наукою історії України”⁹. Отже, зовні приєднуючись до концепції М. Грушевського (в іншому місці посібника В. Пічета прямо визнає правильність поглядів українського вченого на те, що „історичні долі Київської Русі і Північно-Східної Русі розвиваються паралельними шляхами”¹⁰), В. Пічета залишався на позиціях прихильників „триєдності” „руського” народу, незважаючи на ту обставину, що він визнавав існування трьох окремих національностей і трьох окремих мов у східних слов’ян. Забігаючи наперед, зазначимо, що цього поєднання майже несумісних поглядів вчений дотримувався до кінця свого життя.

З кінця 1920-х рр. В. Пічета (на той час академік АН БСРР) починає поступово відходити від схеми осібного історичного процесу розвитку східних слов’ян. Пов’язано це було з початком розгрому національних історичних шкіл та початком оформлення нового ідеологічного напрямку більшовицької політики у галузі історії – показу єдності історичного процесу народів СРСР. Діяльність В. Пічети в ці роки піддається „огульній” критиці і політичним звинуваченням¹¹.

Вченого в 1930 р. заарештовують у „справі істориків” і після двох місяців тюрми він висилається у В'ятку, а потім у Воронеж¹².

В одній з неопублікованих студій кінця 1920-х рр. під назвою „Исторические судьбы Украинской Руси” вчений, хоча і дотримується „схеми” М. Грушевського, але з великими застереженнями. Білоруський історик виразно включає давньоруську добу до часів удільної роздрібненості в контекст „загальноруської” історії, вважає Київську державу „початковою формацією руської державності”¹³. Щоправда, цю державу він іменує „політичним союзом”, а, отже, ставить під сумнів її внутрішню єдність. „Ядром” цього союзу була, за В. Пічетою, Південна або Українська Русь. Але цю землю він не вважає для тієї доби як етнічно українську. Ця Південна Русь була спільним ядром східного слов'янства: „Тут концентрувалася більшість східного слов'янства. Тут знаходилася його політична, економічна, культурна та релігійна серцевина, звідси простягалися різноманітні нитки, що зв'язували воєдино всі гілки східного слов'янства, тут за тодішнім виразом було руське життя”¹⁴. Як бачимо, зв'язок з поглядами М. Грушевського в наведеній цитаті простежуються лише в означенні „творчої території” – Південної Русі. Надалі, з розпадом держави, східне слов'янство починає відособлюватися географічно, політично й економічно. Втім, нові землі й князівства з новими політичними центрами, що утворювалися, об'єднували „деякі групи відповідно до географічного розміщення населення”, а не етнічного. В цьому аспекті розпалася на три частини (Чернігово-Сіверська земля; Київська та Переяславська; Галичина і Волинь) і Південна Русь¹⁵. У подальшому викладі історії „Української Русі” історик простежує „історичну долю” України за доби „Малоруського королівства” (тобто – Галицько-Волинського), литовського і польського панування, що ззовні відповідає „схемі” М. Грушевського. В. Пічета, на жаль, у цій праці обходить мовчанкою питання хронологічних меж формування української народності, але використовує вирази „малоруська народна маса”(в добу до Люблінської унії) та „українська народна маса” стосовно епохи польського панування¹⁶. У статті В. Пічета виразніше, ніж раніше, дотримується уявлення про „спільноруську” мову і культуру часів російського панування, що не дуже змінила, за висловом вченого, „етнографічне обличчя” „народної маси України”¹⁷.

Отже, згідно з поглядами В. Пічети, за часів функціонування Київської держави не існує окремих східнослов'янських народностей, проте не фігурує і єдиної давньоруської народності – скоріше, конгломерат „руських” племен. Однак, ця держава визначається ним як спільна для всіх східних слов'ян. Зв'язок з ідеологією „триєдності” простежується в статті досить чітко.

З середини 1930-х рр., після заслання, В. Пічета жив і працював у Москві¹⁸. 20 січня 1939 р. він отримав звання член-кореспондента АН СРСР¹⁹. Наприкінці 30-х рр. В. Пічета, у зв'язку з актуалізацією питань етногенезу слов'ян, знову повернувся до студіювання проблеми походження білорусів. Необхідно зазначити, що з кінця 1930-х рр. етногенетичні дослідження стають одним із головних напрямків радянської науки²⁰. В нових політичних умовах питання „етногонії”, насамперед, слов'янської і східнослов'янської, стали в авангарді „історичного фронту” що, у свою чергу, проголошувався „головним ідеологічним фронтом”²¹. Питання етногенезу стали вважатися одними з головних питань історичної науки²². Вони посіли ключове місце при розробці питань давньої історії народів СРСР. Все це, щонайперше, було викликано необхідністю протиборства з пангерманізмом і нацистськими расовими доктринами.

Виходячи з міркувань необхідності комплексного вирішення етногенетичних питань та з метою координації зусиль науковців, організовується Комісія з проблем етногенезу при Відділенні історії і філософії (далі – ВІФ) АН СРСР. Головним її завданням було координувати роботу, пов'язану з дослідженнями проблем слов'янського етногенезу²³. Як припускають О. Аксьонова та М. Васильєв, союзна комісія була створена восени 1938 р. між вересневою нарадою з питань етногенезу в Інституті історії та жовтневою сесією ВСН²⁴.

Комісії з питань походження української і білоруської народностей були створені також і при АН УРСР і АН БРСР. За пропозицією В. Пічети, висловленою 1941 р., координувати роботу цих республіканських академічних комісій мав Інститут історії АН СРСР²⁵. На відміну від академічної комісії УРСР, білоруська комісія себе ніяк не проявила. Тому що в 1943 р. В. Пічета знову пропонував на одному із засідань чергової сесії Комісії з питань етногенезу при ВІФ створити таку комплексну комісію при Інституті етнографії АН СРСР. А директор цього інституту С. Толстов, приєднуючись до висловленої пропозиції, зауважував: якщо така комісія буде створена, то вона обов'язково повинна діяти у тісному контакті з АН БРСР²⁶.

З проблеми походження білоруського народу В. Пічета виступив з доповіддю в Інституті історії АН БРСР у 1938 р, а 1939 р. – в Інституті історії АН СРСР²⁷. Окрім того, В. Пічета апробував питання походження й етнічної історії білорусів²⁸ та слов'янського етногенезу взагалі²⁹ в лекційних курсах, читаних ним у Московському педінституті. Вчений брав активну участь у обговореннях питань етногенезу, що відбувалися на засіданнях сесій ВІФ наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр.³⁰ Щоправда, на цей період у В. Пічети (втім, як і в інших дослідників)

відсутні опубліковані праці, де би безпосередньо розглядалися питання етногенезу. Однак у цілому циклі статей, в основному присвячених возз'єднанню західнобілоруських та західноукраїнських земель із відповідними національними утвореннями у складі СРСР, він все ж торкається питань етногенезу та етнічної історії як білоруського, так і українського народів.

Саме події 1939 – 1940 рр. – приєднання Західної України і Західної Білорусії до відповідних радянських республік у складі СРСР – відіграли вагомий роль у генезисі концепції єдиного руського народу давньоруської доби у значенні спільного предка трьох пізніших східнослов'янських народностей. Нова ситуація поставила питання про походження українців і білорусів. У зв'язку з цим перед істориками ставалося завдання висвітлення спільності походження і єдності всіх частин, відповідно українського та білоруського народів, які об'єдналися, нарешті, кожний у своїй „єдиній радянській державі”³¹.

У той же час нове радянське ставлення до спільного історичного минулого трьох народів (насамперед, українського і російського), призводить до екстраполяції оцінки подій 1939 – 1940 рр. на явища середини XVII ст., які теж починають розумітися у сенсі возз'єднання українців (і білорусів) вже з „братнім російським народом”. Закономірність об'єднання східнослов'янських народів 1654 р. пояснюється не лише спільністю походження, культури, мови, побуту тощо, але й тим, що предки цих народів (а також білоруського) жили спільним життям в одній давньоруській державі³², але зазнали „прикрого розділення”, за висловом З. Когути, „через монголо-татарських, литовських, польських «агресорів»...”³³.

З моменту приєднання Західної України та Західної Білорусії починає формуватися у радянській історичній науці і публіцистиці концепція не лише возз'єднання українських і білоруських „західників” зі своїми народами, але одночасно відновлюється і традиційне положення імперської історіографії про возз'єднання в середині XVII ст. українського і білоруського народів з російським народом³⁴. Термін „возз'єднання”, який був правильно застосований до факту об'єднання в 1939 р. українського народу (і білоруського), тепер зазнав акомодатції стосовно характеристики приєднання частини України та Білорусії до Росії в 1650-х рр. Все це органічно призводить до виникнення ідеї возз'єднання західних українців і західних білорусів також і з російським народом³⁵, хоча ця ідея не набула поширення, а тим більше офіційного визнання (власне, як на ті роки і концепція „возз'єднання” 1654 р.). Методологічним поштовхом до принципової можливості такої постановки

питання стала поява в 1937 р. директивної партійної тези про „найменше зло”.

Уявлення про те, „що у Львові, Галичі, Гродно, Бресті живуть ті ж самі „руські”, що й у Володимирі, Смоленську, Суздалі, які з’єднані спільним походженням, близькістю культури і мови, спільністю релігії, історичними традиціями київських часів, ніколи не зникала в народній свідомості”³⁶ (як зазначали в 1939 – 1940 рр. радянські історики та пропагандисти), логічно призводить до сприйняття ідеї про єдиний руський народ часів Київської Русі як спільного предка всіх сучасних східнослов’янських народів.

Окреслені погляди найбільше пропагувалися якраз у науково-популярних працях та лекціях В. Пічети. Слід зазначити, що історик, виступаючи з лекціями та доповідями, як перед науковцями, так і перед широким загалом, вмів захоплювати присутніх темою, а, отже, досить вагомо впливав на формування в суспільстві тих чи інших історичних поглядів³⁷. Висловлені в них тези, власне, були суголосні його попереднім візіям східнослов’янського історичного минулого, а також впливали з його розробок з приводу питань походження східнослов’янських народів, передусім – білоруського.

Найважливішою в такому ракурсі була публічна лекція (її вірніше було б назвати науковою доповіддю) „Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины”³⁸, виголошена вченим 28 вересня 1939 р. в Москві у зв’язку з приєднанням названих регіонів до СРСР перед аудиторією, яку В. Пічета називає „цілком компетентною і кваліфікованою” (!)³⁹. У лекції славіст поділяє погляд давньоруського літописця про етнічну єдність східнослов’янських племен, хоча й зауважує, що між ними були деякі відмінності. Вчений вважає: майбутні народності сформувалися на основі **всіх** східнослов’янських племен⁴⁰. Відштовхуючись від вказаних положень, історик можливо першим (саме в нових умовах) висуває тезу про возз’єднання українського і російського народів: український народ у 1654 р. „возз’єднався з російським народом, єдиним по крові, єдиним по вірі”⁴¹.

Зазначена лекція лягла в основу всіх публікацій В. Пічети, присвячених історії Західної України і Західної Білорусії у зв’язку з їх приєднанням, в яких в цілому повторювалися головні положення вересневої доповіді, у тому числі, вказані вище. Хоча, варто відмітити, майже у кожній з наукових розвідок-есе містилися оригінальні нюанси. Напевно, найбільше таких нюансів міститься у статті вченого під досить лаконічною назвою „Западная Украина и Западная Белоруссия”, опублікованій в популярному союзному часопису „Советская книга”⁴². Вона починається з того, що В. Пічета характеризує сучасні йому події

осені 1939 р. як возз'єднання не лише частин українського та білоруського народів зі своїм етнічним цілим, але і як „возз'єднання” їх з „єдинокровним”, „великим братнім російським народом”⁴³. Тезу про возз'єднання В. Пічета підкріплює й показовим у цьому контексті твердженням про „споконвічну” територіально-державну належність Західної України та Західної Білорусії „до складу нашої великої Батьківщини” (очевидно, – Росії)⁴⁴.

Паралельне використання В. Пічетою терміну „руський народ” („русский народ”) в значенні, то „українці та білоруси”, то „росіяни разом з українцями і білорусами”, то просто „росіяни” – вносить певну плутанину в етнічні поняття, але разом з тим ще більшою мірою посилює тезу про „возз'єднання”. У такому контексті логічно звучить міркування про денаціоналізацію „руського народу” (тобто українців і білорусів) у Речі Посполитій, який (або які), не зважаючи на це, завжди тяжів до „великого російського народу”⁴⁵. Це тяжіння В. Пічета пояснює тим, що в українців і білорусів, не дивлячись ні на що, повсякчас була „живою ідеєю спільності” або навіть „ідеєю возз'єднання з великим руським народом”⁴⁶. Адже „всі ті народи ... пішли від східнослов'янського ядра” й тому українці і білоруси „пам'ятають той момент, і це проявляється в піснях, коли вони складали єдине ціле зі всією Руською землею”⁴⁷. Вже на той час у них (тобто в слов'янських племенах або „руському народі” часів Київської Русі) була наявною свідомість „єдиної Руської землі”⁴⁸, адже, як зазначає В. Пічета в іншому місці, вони складали „єдине слов'яно-руське плем'я”⁴⁹. Розпад („прикре розділення” за висловом З. Когута) цього „племені” на три частини, згідно з В. Пічетою, стався у „момент” татаро-монгольської навали⁵⁰.

Отже, радянський варіант взірця 1939 р. об'єднання українського, а також білоруського народів, не лише відіграв роль чинника, що спричинив повернення В. Пічети на позиції концепції „триєдиности”, але й актуалізував у його творчості ідею давньоруської етнічної єдності східних слов'ян або „руського народу”, що, завдяки його науково-популярним працям та публічним лекціям, набувала поширення у свідомості як науковців, так і широкого загалу.

Слід підкреслити ще раз, що проблематика етногенезу білоруського народу розроблялася вченим у площині етногенетичних досліджень, що відновилися в СРСР наприкінці 1930-х рр. Втім, ще в одній з перших своїх лекцій (після повернення із заслання в 1935 р.) під назвою „Белоруссия” (видана ротапринтом на склографі), В. Пічета розмірковує над питанням про походження білоруського народу. Тут історик віддає данину глотогонічній теорії М. Марра, крізь призму якої він розглядає етногенез східних слов'ян⁵¹. Простежуючи долю

Полоцького князівства в контексті історії Київської Русі, В. Пічета доводить його історію до моменту входження до складу Литовського князівства. На цей момент, на думку В. Пічети, „Білорусії як народності тоді навіть бути не могло”⁵². У цій лекції вчений ставить питання: з якого часу „слов’янські племена становляться білорусами” і як виникає білоруська мова? З першого питання ніби випливає, що В. Пічета обминає в даному разі етап проміжної „спільноруської народності” між східнослов’янськими племенами і пізньосередньовічними народностями. Піддаючи критиці російську „великодержавницьку” та білоруську „націонал-демократичну” історіографію з цього питання, дослідник зазначає, що „білоруський народ як такий, став виділятися не у 13 столітті, а в 16 – 17 століттях” у зв’язку з соціально-економічним розвитком – посиленням товарно-грошових відносин, закріпаченням селян та утворенням єдиного національного ринку⁵³. Білоруська мова, згідно з В. Пічетою, зароджується в XVI ст.⁵⁴

У лекційному курсі історії СРСР, прочитаному В. Пічетою в 1938/1939 навчальному році у Московському педінституті, що зберігається у його особовому фонді (А РАН, м. Москва) відклалася лекція, видана ротапринтом на склографі (наклад 100 примірників) під назвою „Великое княжество Литовское (в XIII – XIV вв.)”, яка датується 16 січня 1939 р.⁵⁵ Майже одночасно вчений готує монографію „Из истории Великого княжества Литовского XIII – XIV вв.”⁵⁶, що так і не вийшла⁵⁷. Вказана лекція є початком цієї монографії. Тут В. Пічета акцентує увагу на тому, що Литва підкорила частину руських земель, які уже були відірвані від Північно-Східної Русі внаслідок татаро-монгольської навали. Східнослов’янське населення ВКЛ він тут здебільшого називає „руською народністю”. В окремому параграфі лекції В. Пічета торкається питання утворення білоруської та української народностей⁵⁸. Початок процесу їх утворення історик відносить до середини XIII ст., коли внаслідок татаро-монгольського погрому була ліквідована „єдність руського народу”. Отже, в цьому місці вчений начебто визнає існування давньоруської народності, що її він називає „руським народом”. Але його бачення й розуміння її є досить не однозначними, що видно з його інших праць. Відособленість Литовської Русі від Північно-Східної, на думку В. Пічети, сприяла подальшому розвитку „місцевих говорів з тими фонетичними і морфологічними відмінностями, які властиві білоруській і українській мовам”⁵⁹. Економічний розвиток призвів згодом до утворення білоруської та української народностей, які є „братніми до російської”⁶⁰. Очевидно, тут В. Пічета притримується думки про поступове оформлення після розпаду (давньоруської народності?) трьох окремих східнослов’янських народностей зі своїми окремими мовами.

Більш детально В. Пічета розглядає питання етногенезу білорусів та українців у публічній лекції „Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины”, що вже частково розглядалася вище. Впродовж всього викладу матеріалу істориком приділяється увага з'ясуванню деяких теоретичних моментів, що стосуються етногенезу. Тут він знову ставить питання про те, коли і як необхідно починати історію білоруського та українського народів. Відповідно, В. Пічета піддає критиці „старі” історіографічні концепції.

У вступній частині лекції, де впроваджується актуалізація проблематики, вчений вказує на велику важливість вивчення історії народів СРСР. І чи не найважливішим при цьому є всебічне вивчення походження народів. Останнє питання для радянської історичної науки „є новою, складною, але цікавою проблемою”. У теоретичному відношенні В. Пічета відштовхується, як можна здогадатися, від відомих положень Й. Сталіна про націю, викладених у праці останнього „Марксизм и национальный вопрос”⁶¹ ще 1913 р. (в той час назва була іншою⁶²) В. Пічета, зазначаючи як аксіому, що нація є категорією історичною, вказує, що й утворення народу, переростання його в націю є також категорією історичною. Таким чином, згідно з В. Пічетою, має „пройти певний відтинок часу, коли первісні етнічні елементи, розкидані, не зв'язані нічим, врешті зіллються”, а тоді внаслідок цього етнічного злиття „утворюється новий етнічний елемент, що отримує найменування того чи іншого народу”⁶³. Як бачимо, тут В. Пічета робить спробу більш виразно ввести до етногенетичного понятійного ряду на правах категорії термін „народ”. Втім, він не дає чіткої дефініції поняття.

З викладу В. Пічети начебто можна вибудувати наступний етно-понятійний ланцюг: „первісні етнічні елементи” („племена”?) – „народ” – „нація”. Поняття „народ” тут підміняє інше – „народність”. Проте термін „народність”, хоча й вживався багатьма дослідниками (тим же В. Пічетою), але в загальному значенні – без спеціального вирізнення змісту поняття, як етнокатегорії (власне, як і поняття „народ”). Отже, В. Пічета легалізує термін „народ” в етногенетичному таксономічному ряду, на відміну від іншого – „народність”. Однак уже в грудневому числі „Советской книги” за той же рік, він відносить і поняття „народність” до історичної категорії, але ніякої дефініції не дає, а також не вказує місце в етногенетичній ієрархії⁶⁴.

Хоча вчений не дає повної дефініції (народ – „історична категорія”, що як „новий елемент” утворюється через „певний відтинок часу” внаслідок злиття „первісних етнічних елементів”) поняття, але з подальшого його викладу (вже конкретного історичного матеріалу) стає зрозумілим наступне: народ („руський”) складається з племен

(„слов'янських”). З огляду на те, що В. Пічета визнає (вслід за автором ПВЛ) етнічну єдність цих племен, то таке його розуміння поняття „руський народ” наближається до пізнішого поняття „давньоруська народність” в першому розгорнутому варіанті концепції, викладеної В. Мавродіним у монографії „Утворення давньоруської держави” (1945)⁶⁵. До того ж, В. Пічета зазначає, що майбутні народності східних слов'ян ранньомодерного часу сформувалися на основі **всіх** східно-слов'янських племен⁶⁶, тобто на основі „руського народу”. Якщо довести цю думку до логічного завершення, то, очевидно, що цей „руський народ” є спільним предком білорусів, росіян та українців. Близько до цього висловлюється В. Пічета у статті „Западная Украина і Западная Белоруссия”, коли, вживаючи синонімічний до „руського народу” термінологічний вираз „єдине слов'яно-руське плем'я”, стверджує, що його розпад на три частини (Русь – Північно-Східну, Північно-Західну і Південно-Західну) стався на „момент” татаро-монгольської навали⁶⁷.

Далі у лекції від 28 вересня 1939 р. В. Пічета зупиняється на ознаках єдності „руського народу” (в значенні – „давньоруського”). Насамперед, він вводить літописне поняття „єдності руської землі” (у В. Пічети – з малої літери). Цю єдність вчений вважає існуючою до XIV ст. (з якого часу вона стала такою, В. Пічета не зазначає). „Руська земля” була „єдиною, передусім у культурному відношенні”, хоча, навіть на період феодальної роздробленості зберігалися також й економічні та політичні зв'язки. Поняття „єдності руської землі” використано вченим в якості ознаки національної самосвідомості (звичайно, слово „національна” він не вживає): в давньоруському суспільстві була наявна свідомість „єдності руської землі”⁶⁸. Вона була присутня якраз у період феодальної роздробленості.

Розпад „руської землі”, що стався внаслідок татаро-монгольської навали, є для В. Пічети відправним моментом для вивчення питання про генезис білоруського та українського народів⁶⁹. Наступним положенням історика є положення про те, що в кінці XV – на початку XVI ст. відбулося утворення єдиної території, відповідно для північно-західної та південно-західної груп східних слов'ян. На цій базі зникають племінні відмінності між окремими племенами та відбувається „процес перетворення „слов'янських племен руського народу в народ білоруський та народ український”⁷⁰. Ці висновки В. Пічета підкріплює аргументами мовознавства. Літературні пам'ятки XVI ст. підтверджують існування білоруського народу. Процеси формування мови і народу йдуть паралельно. Тому формування білоруського народу припадає на кінець XV – початок XVI ст.⁷¹. Аналогічним чином ці процеси відбуваються й у випадку з українським народом⁷².

Як вже зазначалося, лекція В. Пічети від 28 вересня 1939 р. лягла в основу всіх його публікацій, присвячених історії Західної України і Західної Білорусії у зв'язку з їх приєднанням. У них в цілому повторювалися головні положення лекції, окрім її теоретичної частини. Праці В. Пічети цього періоду показують, що він не дотримується якоїсь сталої термінології при описі етнічної ситуації у східно-слов'янському суспільстві давньоруської доби. Окрім „руського народу”, „слов'янських племен руського народу” тощо, вжитих у розглянутій вище лекції, він вживає інші вирази в синонімічному значенні. Насамперед, це – „єдине слов'яно-руське плем'я”, що вже було нами згадано. Щонайменше у двох статтях вчений стверджує: „нові етнічні типи” – український та білоруський народ – утворилися „на спільноруській основі”⁷³. В іншій статті вчений також твердить, що процес формування білоруської і української мови зі всіма властивими їм фонетичними і морфологічними особливостями розпочався „на основі говорів окремих слов'янських племен і на етнічній руській основі”⁷⁴. У неопублікованій статті під назвою „Епоха „Слова о полку Игоревым”, В. Пічета зазначає, що термін „руський народ” він застосовує стосовно тієї доби у „широкому” значенні⁷⁵ (очевидно, що не у значенні „великоруського”, а в значенні „спільноруського” народу). Нагадаємо, що у посібнику „Введение в русскую историю” „руський” народ „у широкому сенсі цього слова”, за В. Пічетою, складається з трьох окремих „національностей”⁷⁶. Однак в останньому випадку В. Пічета мав на увазі період після XIII ст., коли ці „національності” починають формуватися, й до – сьогодення. Це є свідченням того, що тоді вчений поділяв концепцію „триєдності” „руського народу”. Але у працях, починаючи з другої половини 1930-х рр. він знову повертається до цих поглядів.

Справді, майже в усіх працях цього часу, тією чи іншою мірою, проглядається прихильність В. Пічети до поглядів „триєдності”. Наприклад, у статті „Западная Украина и Западная Белоруссия” В. Пічета розуміє під „руським народом” – „всі ті народи, які пішли від східнослов'янського ядра, тобто від слов'янських племен, що населяли на зорі історії Східно-Європейську рівнину”⁷⁷. Тому, напевно, вчений ніде не вживає по відношенню до цього „руського народу” вираз „спільний предок” (білорусів, росіян і українців), оскільки, згідно з концепцією „триєдності”, давньоруська доба – це період, коли „руський народ” знаходиться на черговому етапі свого етнічного розвитку, який триває з доісторичних часів і до сьогодення⁷⁸. Відповідно, за логікою такого погляду, не зовсім коректно акцентувати на положенні, згідно якого – „руський народ” давньоруської доби є спільним предком трьох

його етнічних складових. Адже це буде те саме, якби стверджувати, що певна людина в дитинстві є предком тієї ж людини в зрілому віці.

Утворення сучасних трьох різновидностей „спільноруського народу” („нових етнічних типів”), за В. Пічетою, „тісно пов’язано з розпадом Київської держави, з підкоренням татарами Північно-Східної Русі та утворенням Північно-Західної та Південно-Західної Русі з єдиної спільної Русі”⁷⁹. Зазначимо, що погляди В. Пічети на етнічні процеси давньоруської доби, майже тотожні поглядам його вчителя В. Ключевського⁸⁰, який справив на нього значний вплив⁸¹.

Концепція В. Пічети про „руський народ” давньоруської доби була в загальних рисах викладена у відповідному розділі підручника „Истории СССР”, підготовленого колективом московських істориків спеціально для студентів не історичних факультетів вузів⁸². У підручнику в цілому В. Пічета акцентує увагу переважно на „елементах єдності „Руської землі” (на цей раз він вживає цю назву вже з великої літери), а не „руського народу”. Окрім періоду єдиної давньокиївської держави, „елементи єдності Руської землі” продовжували зберігатися й у XII – XIII ст. В. Пічета знову наголошує, як і в попередніх працях, що усвідомлення єдності „Руської землі” яскраво виступає і в літературних пам’ятках XII ст.⁸³.

Особливо В. Пічета підкреслює фактор церковної єдності⁸⁴, про що не було згадки у попередніх його працях і лекціях. Першим у нових політичних умовах про цей чинник зазначав А. Козаченко в 1937 р.⁸⁵, коли подібні речі стало можливим згадувати. Названий фактор підкреслював і О. Пресняков (вслід за О. Шахматовим)⁸⁶.

Викладаючи тезу про культурну єдність „Руської землі”, В. Пічета відмічає, що вона підтримувалася спільністю мови, але зауважує, що у „руській мові” того періоду „в південних і західних князівствах помітні особливості, характерні для майбутніх української та білоруської мови”⁸⁷. Однак, на його думку, вони для XII – XIII ст. ще не настільки значні, щоби не можна говорити „про єдину руську мову” Київської Русі⁸⁸. Мовні особливості посилюються вже у XIV ст.⁸⁹ Період XIV – XV ст. – це стадія складання російської, української та білоруської народностей⁹⁰. Втім, на думку В. Пічети, процес формування згаданих народностей був тривалим. Вчений розпочинає його з того часу, коли „Північно-Східна Русь була підкорена татаро-монголами, а українські та білоруські землі, оскільки були відрізані, підкорилися Литві”⁹¹. Хоча у підручнику В. Пічета не акцентує увагу на тому, що „руський народ” Київської Русі був спільним предком трьох народностей, але з контексту його викладу це, безперечно, випливає. Зауважимо, що у

підручнику, який має подавати науково і політично виважений матеріал, В. Пічета не вживає виразів з лексики парадигми „триєдності”.

Нагадаємо, що з приводу погляду В. Пічета на „общеруську” народність давньої доби, викладеного в посібнику „Введение в русскую историю”, Ю. Драгун зазначає, що автор ще „не міг чітко сформулювати теорію про складання давньоруської народності і запропонувати строгий науковий термін”⁹². Очевидно, що те ж саме можна сказати й про погляди В. Пічета другої половини 1930-х – початку 1940-х рр. Проте внесок В. Пічета в історіографічний процес формування концепції про давньоруську народність саме в ці роки є досить вагомим, хоча би внаслідок його авторитету і енергійному впровадженню положень вчення до історичної науки й освіти. Окрім цього, ще більшою є його роль щодо популяризації серед широкого та наукового загалу ідеї „руського народу” Київської Русі у розумінні (не достатньо, однак на той час, артикульованому) спільного предка трьох народностей.

В роки Великої Вітчизняної війни В. Пічета продовжив свої дослідження в галузі етногенезу східного слов’янства. Свої дослідження він оприлюднював на багатьох наукових сесіях під час війни, в популярних лекціях, а також на сторінках опублікованих наукових праць. Так, у 1943 р. він виступив з доповіддю „Походження білоруського народу” на сесії Інституту етнографії АН СРСР⁹³, а в грудні 1943 р. цю ж доповідь він виголосив на сесії Комісії з питань етногенезу і етнографії при ВІФ АН СРСР, присвяченій етногенезу слов’ян⁹⁴. З публікацій необхідно відмітити розгорнуту рецензію (вийшла на початку 1945 р.) на монографію М. Державіна „Происхождение русского народа”⁹⁵. При розгляді поглядів В. Пічета у воєнні роки будемо ґрунтуватися на згаданій рецензії, додатково залучаючи доповідь та й інші його праці.

У доповіді В. Пічета відмічає, що в радянській науці продовжує існувати плутанина у сфері етногенетичної термінології. На його думку, не завжди чітко проводиться „демаркаційна лінія” між поняттями і уявленнями про „народ-народність-націю”⁹⁶. У зазначеній рецензії В. Пічета, вказуючи на особливу складність питання про утворення трьох братніх „руських” народів, теж зауважує, що для осягнення суті цього питання важливо розробити термінологічний апарат етногенетики. Втім, вже у рецензії В. Пічета вважає, що з цим завданням справився О. Удальцов у статті „Теоретические основы этногенетических исследований”⁹⁷, яка на той момент щойно вийшла. Необхідно зауважити, що вплив О. Удальцова на В. Пічету щодо теоретичного аспекту безсумнівний. Якщо в рецензії В. Пічета називає теоретичні засади етногенетичних досліджень, прийняті О. Удальцовим, – „єдино правильними, оскільки дослідник ... виводить їх з положень

марксистсько-ленінсько-сталінської теорії⁹⁸, то в доповіді історик-славист намагається ще й самостійно розвинути положення Й. Сталіна⁹⁹. У рецензії вчений пристає до етногенетичної таксономії О. Удальцова, тоді як в доповіді в таксономічному ряді не має місця для таких проміжних етнокатегорій між „племенами” та ранньомодерними „народностями” східних слов’ян, як „народ” або „народність”. З цього випливає, що В. Пічета не був ознайомлений з положеннями доповіді О. Удальцова, яку той виголосив у 1942 р. на сесії Комісії¹⁰⁰. Як свідчать матеріали засідань Комісії, В. Пічета не був присутній на засіданні, де пролунала доповідь О. Удальцова. Схоже на те, що В. Пічета взагалі не брав участі у роботі цієї сесії. В той же час він (як і О. Удальцов) знаходився в 1941 – 1943 рр. саме в Ташкенті, де перебував в евакуації Інститут історії АН СРСР¹⁰¹. А на грудневій сесії Комісії 1943 р., присвяченій розгляду питань слов’янського етногенезу, вже не був присутній О. Удальцов, оскільки хворів¹⁰². Отже, самі члени Комісії з етногенезу здебільшого лише з публікацій (та й то з запізненням) довідувалися про розробки один одного.

У рецензії В. Пічета, зокрема констатував, що „етногенетичні дослідження в радянській науці – нове явище”, а етногенезом східних слов’ян, власне, займаються тільки М. Державін та О. Удальцов¹⁰³. За спостереженнями В. Пічети, питання про походження трьох братніх народів було піднято В. Ключевським¹⁰⁴. Ця згадка за вчителя є для В. Пічети ключовою. Адже він постійно у своїх дослідях про походження трьох народів відштовхується від тези російського історика про „розрив” народності, що стався ніби лише внаслідок татаро-монгольської навали. Також і цього разу, В. Пічета згадує наведену тезу В. Ключевського, як у доповіді, так і в рецензії.

Спираючись на теоретичні розробки О. Удальцова, В. Пічета далі подає власну точку зору на процес складання східнослов’янських народів. Вчений, насамперед, солідаризується з поглядом М. Державіна про те, що „східнослов’янські племена утворюють у цілому руський народ і що в період племінних об’єднань не закінчився процес складання великого руського народу”¹⁰⁵. Але В. Пічета відзначає, що процес формування руського народу був більш складним і не настільки прямолінійним, як припускає М. Державін. Вчений також приєднується до висновку М. Державіна про наявність зв’язків між східними слов’янами, в яких „росла і міцніла своєрідна культура ... спільна в своїх основах для всіх давньоруських племен і, яка зосталася спільною як субстрат культури сучасного руського народу в складі трьох братніх народів, що утворюють його – великорусів, українців і білорусів”¹⁰⁶. Схему цього процесу він починає з племінних об’єднань східних

слов'ян (а от племена, як окремі утворення не згадуються), які існували в період первісної общини. Це – поляни, сіверяни, кривичі та ін. При переході від первісної общини до класового суспільства “на основі племінного розподілу виникають племінні князіння – об'єднання територіально-політичного значення – передумова державного ладу”. В цей дофеодальний період суспільно-політичного життя східних слов'ян “створюються передумови для формування нової категорії, – “народу” – на основі злиття декількох племен”. В. Пічета, згідно загальнотеоретичній схемі О.Удальцова, використовує категорію “народ” щодо даного етапу процесу етногенезу східного слов'янства, хоча сам О.Удальцов у названій статті конкретно по відношенню до східної гілки слов'ян цього не робить. Саме ж утворення цього народу, на думку В. Пічети, відбувається з об'єднанням “слов'янських князінь під владою київського князя”, коли вони зливаються в “єдиний народ”. Цю думку дослідник підкріплює посиланням на “Повість временних літ”. В. Пічета відмічає, що “її укладач намагався дати історичне обґрунтування проблемі, звідки “Руская земля стала єсть” – як певна етнічна й політична єдність”¹⁰⁷. Хоча Київська держава в другій половині XI ст. вступає в період феодальної роздробленості, тим не менше, на думку В. Пічети, згадана етнічна єдність зберігається до татаро-монгольського нашестя. Саме цей чинник “зупиняє подальший процес остаточного формування єдиного руського народу”¹⁰⁸. Внаслідок татарського завоювання і стався, за виразом В. Ключевського, “розрив народності”. Цей “розрив народності”, підкреслює В. Пічета, треба постійно мати на увазі, вивчаючи таке важливе питання, як “питання етногенезу трьох братніх руських народів”¹⁰⁹. Зміни після татаро-монгольської навали в соціально-економічних та культурно-політичних умовах привели до утворення названих народів. Паралельно до процесу формування “великоруського, українського і білоруського народів, на базі місцевих говорів відбувається формування мов цих народів. Це два паралельних процеси, тісно пов'язаних один з одним”¹¹⁰.

В основі етногенезу східнослов'янських народів “лежить окреме “племінне схрещення” на базі суспільного розвитку”, їх утворення “відбувається на базі певної економічної, культурної й політичної єдності, на базі росту соціально-економічних й політичних зв'язків”¹¹¹. Остаточне складання цих (ранньомодерних) слов'янських народностей, „як особливих етнографічних типів, слід віднести приблизно до XVI ст., часу коли утворилися і народні мови з їх морфологічними і фонетичними особливостями”¹¹². При цьому В. Пічета відмічає, що складання російського народу, при наявності своєї держави, йшло більш прискореним темпом, ніж формування українського і білоруського народів.

Східнослов'янське населення південного заходу, тобто України й Білорусії, в ці часи вчений ще називає “руською народністю”. Як бачимо, В. Пічета не чітко використовує терміни “народ” і “народність”, а іноді вживає їх синонімічно. Дослідник так само синонімічно використовує ці дефініції і в статті “Образование белорусского народа” (1946). Тут він повторює думку про існування “єдиної руської народності” до середини XIII ст. та про “етнічну й культурну єдність Русі”, яка зберігалася до татарської навали¹¹³. Однак процес “етнічного відособлення” почався уже в період феодальної роздробленості¹¹⁴. На відміну від рецензії 1945 р., де зазначається, що три східнослов'янських мови склалися на базі місцевих говорів, у даній праці В. Пічета вже стверджує, що “мови трьох гілок єдиного руського народу” виникли на “загальноруській мовній основі”¹¹⁵.

Прикметно, що до виходу статті О. Удальцова, В. Пічета у неопублікованих і опублікованих працях воєнних років, як і в низці праць довоєнного часу намагається вичленувати білоруський племінний субстрат з „літописних” племен. Так, у одній з доповідей (приблизно датується 1943 – 1944 рр.) він зазначає: „Дреговичі, кривичі і радимичі були етнічними предками білоруського народу, подібно до того, як північно-східні і південно-західні слов'яни – предками російського і українського народів”¹¹⁶. Втім, на думку В. Пічети, східнослов'янські племена в етнічному сенсі створювали одно ціле, „вони ж і склали основне етнічне ядро в утворенні руського (великоруського), білоруського і українського народів, формування яких у залежності від їх історичних доль відноситься до значно більш пізнішого часу”¹¹⁷. Нагадаємо, що подібним чином він стверджував і в своєму довоєнному доробку¹¹⁸. Вчений зазначає також, що „Київська держава була колискою для всіх трьох народів, які виникли на етнічній основі східно слов'яно-руських племен”¹¹⁹.

У статті кінця 1943 р. з характерною для воєнного часу назвою – „Борьба украинского и белорусского народов за свою свободу (XIII в. – 1943 г.)”, В. Пічета теж пише про „одне етнічне ядро”. В той же час, до монголо-татарської навали Русь була „єдина в культурному, мовному і релігійному відношенні”¹²⁰. Однак і пізніше, хоча „руський народ” політично і був роз'єднаний, але „залишався єдиним у героїчній боротьбі за свою свободу проти німецької агресії”¹²¹.

Як і у працях 1939 – 1940 рр., у зв'язку зі звільненням в 1943 – 1944 рр. від фашистських загарбників українських і білоруських земель, В. Пічета знову повертається до ідеології „возз'єднання”¹²². Останнє в нього тісно поєднувалося з ідеологією „триєдиноруського” народу. Показові в цьому відношенні вирази вченого на кшталт „білоруський і

український народи „руського племені”¹²³. Особливо виразною в цьому контексті була рецензія вченого на монографію М. Державіна. Зокрема, В. Пічета погоджується з М. Державіним в тому, що три східно-слов'янських народи “утворюють кожний окремо особливу націю, та всі разом – у своїй єдності – руський народ як могутнє племінне ціле”¹²⁴.

Таким чином, В. Пічета, продовжуючи розвивати і популяризувати свою концепцію етногенезу східних слов'ян, одночасно розвиває і концепцію „єдиного народу” (іноді – народності) домонгольської Русі. Подібно до М. Державіна та деяких інших радянських істориків В. Пічета і в даний період, як і у своїх довоєнних працях, розуміє під цим „народом” багатоплемінне ціле. Але під кінець війни вчений схиляється до розуміння згаданого поняття згідно теорії О. Удальцова, тобто, як злиття декількох племен; злиття, що створює певну політичну і етнічну єдність. Інші ознаки єдності, згідно з міркуваннями В. Пічети, це – культурна, мовна і релігійна. Початок формування давньоруського народу вчений чітко не визначає, але зауважує, що це сталося в часи об'єднання „слов'янських князів” під владою київського князя, тобто – в X ст. Розпад давньоруської етнічної спільноти він відносить до середини XIII ст., коли татаро-монгольська навала зупинила процес остаточного формування „єдиного руського народу”. Втім, для В. Пічети єдність „руського народу” зберігається і надалі, відповідно до парадигми „триєдності”, якої він дотримувався, хоча не завжди акцентував увагу на такому ракурсі. Не суперечить цьому і переважна думка вченого про те, що східнослов'янські народності виникли на основі однойменних племен, а не єдиної народності (щоправда, ці племена в певний період складали „одне етнічне ядро”).

Не бажання В. Пічети теоретично більш конкретизувати свої погляди на проблему єдиної етноспільноти східних слов'ян давньоруської доби, свідчить, ймовірно, про те, що він приєднався до міркувань О. Удальцова скоріше декларативно, ніж насправді їх поділяв. Однак, розуміння В. Пічетою „руського народу” як „багатоплемінного цілого”, що постало з „одного етнічного ядра”, етнічно, політично, культурно, мовно і релігійно єдиного, „народу”, з якого згодом сформувалися нові „етнографічні типи” – окремі східнослов'янські народності – все це сприяло засвоєнню ідеї про існування давньоруської народності як спільного предка українців, росіян і білорусів.

¹ Юсова Н. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) – Вінниця, 2005. – 545 с.; С. 450-453.

- ² Див.: Академик В. И. Пичета. Страницы жизни / Авт.: Э. Г. Иоффе, А. П. Грицкевич и др. – Минск, 1981. – С. 124; Иоффе Э. Г. Владимир Иванович Пичета. // Портреты историков: Время и судьбы. В 2 т. Том 1. Отечественная история. – Москва – Иерусалим, 2000. – С. 178-179.
- ³ Там само. – С. 9.
- ⁴ Архив Российской Академии наук (А РАН). – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. Пичета В. И. Исторический очерк белорусского племени. Статья. Автограф рукою А. П. Пичеты. [1920]. – 35 лл.
- ⁵ Грушевський М. С. Звичайна схема „руської” історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства // Грушевський М. Твори. У 50 томах. / Редкол.: П. Сохань (гол. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія „Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)” / Редкол.: П. Сохань (гол. ред.), І. Гирич (відп. секр.), О. Тодійчук. – Львів: Світ, 2002. – С. 75-82.
- ⁶ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 20. – Л. 7-7(об.).
- ⁷ Див.: Пичета В. И. Введение в русскую историю. (Источники и историография). – М., 1922. – 205 с.
- ⁸ Там само. – С. 3.
- ⁹ Пичета В. И. Основные вопросы белорусской историографии // Вестник Наркомпроса БССР. – 1922. – Вып. 11-12. – С. 31
- ¹⁰ Пичета В. И. Введение в русскую историю. (Источники и историография). – С. 162.
- ¹¹ Горяинов А. Н. Трагическая страница биографии В. И. Пичеты в свете одной стенограммы 1928 года // Славяноведение. – 2002. – № 1. – С. 62-71.
- ¹² Горяинов А. Н. Славяноведы – жертвы репрессий 1920 – 1940-х годов. Некоторые неизвестные страницы из истории советской науки // Советское славяноведение. – 1990. – № 2. – С. 79.
- ¹³ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. Пичета В. И. Исторические судьбы Украинской Руси. Статья. Машинопись. [Конец 1920-х гг.]. – Л. 1.
- ¹⁴ Там само. – Л. 1.
- ¹⁵ Там само. – Л. 1.
- ¹⁶ Там само. – Л. 2-5.
- ¹⁷ Там само. – Л. 5.
- ¹⁸ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. Научные труды. На 148 лл. – Л. 8-10.
- ¹⁹ Див.: Там само. – Л. 9; Академик В. И. Пичета. Страницы жизни. – С. 124.
- ²⁰ Див.: Артамонов М. И. Достижения советской археологии // Вестник древней истории. – 1939. – № 2. – С. 128-129.
- ²¹ Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930 – 1940-х годов. // Славяноведение. – 1993. – № 2. – С. 86.
- ²² Див., напр.: Центральный державный архив-музей литературы і мистецтв України (ЦДАМЛМУ). – Ф. 1292. – Оп. 1. – Од. зб. 57. Юшков С. В. Тези доповідей: “Общие предпосылки возникновения народности”, К вопросу о политических формах феодального государства (до XIX века) та ін.

- Автограф, маш. з авт. правкою. 1930-і – 1951 рр. 7 док. 41 арк. – Док. 2. – Арк. 7.
- ²³ А РАН. – Ф. 394. – Оп. 13. – Ед. хр. 9. Тематический план третьей пятилетки. 26 апреля 1939 г. – Л. 77.
- ²⁴ Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930 – 1940-х годов. – С. 88-89.
- ²⁵ А РАН. – Ф. 457. – Оп. 1-1941 г.. – Ед. хр. 9. Стенограмма заседания расширенного Бюро Отделения истории и философии совместно с Институтом истории от 8 января 1941 г. 8 января 1941 г. – Л. 87-88.
- ²⁶ Там само. – Ф. 142. – Оп. 1. – Ед. хр. 16. Стенограмма вечернего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 25 декабря 1943 г. 25 дек. 1943 г. – Л. 20, 47-47(об.).
- ²⁷ Див.: Пичета В. Образование белорусского народа // Вопросы истории. – 1946. – № 5-6. – С. 3; В Отделении истории и философии // Вестник АН СССР. – 1940. – № 4/5. – С. 164.
- ²⁸ Див.: А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 97. Пичета В. И. Белоруссия. Лекция. Ротапринт со вставкою рукою А. П. Пичета. [1936 – 1937 гг.]. На 12 лл.; Там само. – Ед. хр. 106. Пичета В. И. Великое княжество Литовское. [В XII – XV вв.]. Лекция в МГПИ. Ротапринт. Осень 1938 г. – весна 1939 г. – Л. 6(об.), 13(об.)-14; Там само. – Ед. хр. 205. Пичета В. И. История южных и западных славян (Болгария). Курс лекций в МГПИ. (6 лекций). Стенограмма. Машинопись. 2 дек. 1938 – 26 февр. 1939. На 150 лл.
- ²⁹ Там само. – Ед. хр. 205. – Л. 4-4(об.), 6-7(об.), 9.
- ³⁰ Див.: Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930 – 1940-х годов. – С. 89, 93, 99, 102.
- ³¹ Див., напр.: Белоусов С.М. Крах польської держави і з'єднання великого Українського народу в єдиній Українській державі – УРСР // Західна Україна. Збірник під ред. М. Белоусова і О.П. Оглобліна. – К., 1940. – С. 97-109.
- ³² Барабой А.З. К вопросу о присоединении Украины к России в 1654 г. // Историк-марксист. – 1939. – № 2. – С. 104-106; Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі (1648 – 1654 рр.) // Західна Україна. Збірник під ред. С.М. Белоусова і О.П. Оглобліна. – К., 1940. – С. 81-87; Подорожний М.Є. Визвольна війна українського народу (1648 – 1954 рр.). – К., 1940. – С. 5-6, 85; Премислер І. Переяслав // Пролетарська правда. – 1938. – 30 жовтня. – С. 3; Пичета В. И. Братья-украинцы и братья-белоруссы // Известия. – 1939. – 21 сентября. – С. 2; Йога ж. Исторический путь народов Западной Украины и Западной Белоруссии // Октябрь. – 1939. – Кн. 10-11. – С. 3-11; Йога ж. Западная Украина и Западная Белоруссия // Советская книга. – 1939. – № 12. – С. 155-170; Йога ж. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины // Молодой Большевик. – 1939. – № 18. – С. 45-50; Йога ж. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. – 40 с.; Йога ж. Основные моменты исторического

- развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1940. – 136 с. та ін. його праці; Рубинштейн Н. Западная Украина. Историческая справка // Московский большевик. – 1939. – 30 сент. – С. 2; Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир. – 1939. – № 10-11. – С. 248-256; Базилевич К. В. Борьба Украинского и Белорусского народов против польского владычества. Присоединение Украины к России. Стенограмма лекций, прочитанных 15 и 17 января 1940 г. – М., 1940. – 34 с. тощо.
- ³³ Когут З. Историчні дослідження в незалежній Україні // Зенон Когут. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 295.
- ³⁴ Див.: Сессия Отделения истории и философии АН ССР 26 – 27 марта 1939 года // Историк-марксист. – 1939. – Кн. 3. – С. 212; Пичета В. И. Братья-украинцы и братья-белоруссы – С. 2; Його ж. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 155, 160; Його ж. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины. – С. 49 тощо. Див. також: Юсова Н. Зміна акцентів в українській радянській медієвістиці на проблему приєднання України до Росії (кінець 30-х – I-ї пол. 40-х рр. XX ст.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Випуск 9. – Київ, 2003. – С. 379-381.
- ³⁵ Див.: Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 155-170; Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины. – С. 256; Подорожний М.Є. Визвольна війна українського народу (1648 – 1954 рр.). – С. 6.
- ³⁶ Мавродин В. В. Образование русского национального государства. – М.-Л., 1941. – С. 4.
- ³⁷ Дивись з цього приводу авторитетне свідчення Б. Грекова: А РАН. – Ф. 1577. – Оп. 2. – Оп. 52. Стенограмма заседания ученого совета Института. 27 июня 1941 г. Сообщения о сессии Украинской Академии наук. – Л. 1, 8.
- ³⁸ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 110. Пичета В. И. Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины. Лекция. (Центральное лекционное бюро). Стенограмма. Машинопись. 28 сентября 1939 г. – 32 лл.
- ³⁹ Там само. – Л. 7(об.).
- ⁴⁰ Там само. – Л. 11-11(об.).
- ⁴¹ Там само. – Л. 27.
- ⁴² Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 155-170.
- ⁴³ Там само. – С. 155.
- ⁴⁴ Там само. – С. 156.
- ⁴⁵ Там само. – С. 156.
- ⁴⁶ Там само. – С. 157.
- ⁴⁷ Там само. – С. 157.
- ⁴⁸ Там само. – С. 160.
- ⁴⁹ Там само. – С. 160.

-
-
- ⁵⁰ Там само. – С. 160. Пор.: Когут З. Историчні дослідження в незалежній Україні. – С. 295.
- ⁵¹ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр.97. Пичета В. И. Белоруссия. Лекция. Ротапринт с вставкою рукой А. П. Пичета [1936 – 1937 гг.]. – Л. 2.
- ⁵² Там само. – Л. 3(об.).
- ⁵³ Там само. – Л. 6(об.)-7.
- ⁵⁴ Там само. – Л. 7.
- ⁵⁵ Там само – Ед. хр. 106.Пичета В. И. Великое княжество Литовское. [В XII – XV вв.]. Лекция в МГПИ. Ротапринт. Осень 1938 г. – весна 1939 г. На 16 лл.
- ⁵⁶ Там само. – Ед. хр. 99. Пичета В. И. Из истории Великого княжества Литовского XIII – XIV вв. [Фрагмент монографии]. Без начала. Машинопись. [Не ранее 1937 г.]. На 92 лл.
- ⁵⁷ Див.:Владимир Иванович Пичета. Библиографический указатель. / Сост. Е. Я. Дукор. – Минск, 1978. – 112 с.
- ⁵⁸ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 99. – Л. 14.
- ⁵⁹ Там само. – Л. 14.
- ⁶⁰ Там само. – Л. 14.
- ⁶¹ Див., напр.: Сталин И. В. Марксизм и национальный вопрос // Сталин И. В. Марксизм и национально-колониальный вопрос / Сб. избр. ст. и речей. – М., 1937. – С. 4-10 (С. 3-45).
- ⁶² Там само. – С. 45, прим. 1.
- ⁶³ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 110. – Л. 7(об.)-8.
- ⁶⁴ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия // Советская книга. – 1939. – № 12. – С. 163.
- ⁶⁵ Там само. – Л. 11-11(об.). Пор.: Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. – Л., 1945. – С. 395.
- ⁶⁶ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр.110. – Л. 11-11(об.).
- ⁶⁷ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 160.
- ⁶⁸ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 110. – Л. 8.-8(об.).
- ⁶⁹ Там само. – Л. 8(об.).
- ⁷⁰ Там само. – Л. 9 – 9(об.).
- ⁷¹ Там само. – Л. 9(об.) – 10(об.).
- ⁷² Там само. – Л. 11.
- ⁷³ Пичета В. И. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины. – С. 46; Його ж. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. – М., 1939. – С. 8.
- ⁷⁴ Пичета В. И. Исторический путь народов Западной Украины и Западной Белоруссии // Октябрь. – 1939. – Кн. 10-11. – С. 6.
- ⁷⁵ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 131. Пичета В. И. Эпоха „Слова о полку Игоревым”. Статья для сборника. Машинопись. Не позднее 2 июня 1940 г. – Л. 4.
- ⁷⁶ Пичета В. И. Введение в русскую историю. (Источники и историография). – С. 3.
- ⁷⁷ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 157.

-
- ⁷⁸ Див., напр.: Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. В 2 т. – Т. I. Киевская Русь. – М., 1938. – С. 10-11; Державин Н. С. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – М., 1944. – С. 88-89, 97-98.
- ⁷⁹ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 160.
- ⁸⁰ Ключевский В. О. Сочинения: В 9-ти тт. Т. I. Курс русской истории. Ч. I. / Под ред. В. Л. Янина. – М., 1987. – С. 287-289, 294-296.
- ⁸¹ Див.: Иоффе Э. Г. Владимир Иванович Пичета. – С. 177.
- ⁸² История СССР. Т. 1. / Учебник для не исторических ф-тов. Под ред. В. И Пичета, М. Н Тихомирова, А. В Шестакова. – М., 1941. – 440 с.
- ⁸³ Там само. – С. 45.
- ⁸⁴ Там само. – С. 44.
- ⁸⁵ Козаченко А. Крещение Руси // Исторический журнал. – 1937. – № 11. – С. 82.
- ⁸⁶ Пресняков А. Е. Лекции по русской истории. Киевская Русь // Пресняков А. Е. Княжое право в древней Руси. Очерки по истории X – XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. – М., 1993. – С. 350.
- ⁸⁷ История СССР. Т. 1. – С. 44.
- ⁸⁸ Там само. – С. 44-45.
- ⁸⁹ Там само. – С. 89.
- ⁹⁰ Там само. – С. 89, 127.
- ⁹¹ Там само. – С. 127.
- ⁹² Див.: Академик В. И. Пичета. Страницы жизни. – С. 85.
- ⁹³ А РАН. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 16. – Л. 1-1(об.).
- ⁹⁴ Там само. – Л. 1-20; Див., також: Там само. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 140. Пичета В. И. Образование белорусской народности. Тезисы доклада, нет страниц 8, 10-12. автограф. [1942]. На 9 лл.
- ⁹⁵ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – М., 1944 // Вопросы истории. – 1945. – № 1. – С. 121-125.
- ⁹⁶ А РАН. – Ф. 142. – Оп.1 – Ед. хр. 16. – Л. 2.
- ⁹⁷ Удальцов А. Д. Теоретические основы этногенетических исследований // Известия АН СССР. – 1944. – Вып. I: № 6. – С. 252-265. Див., також: Удальцов А. Д. Начальный период восточнославянского этногенеза // Исторический журнал. – 1943. – № 11-12. – С. 67-72; Його ж. Основные вопросы происхождения славян // Общее собрание АН СССР 14 – 17 октября 1944 года. – М. – Л., 1945. – С. 99-109.
- ⁹⁸ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – С. 123.
- ⁹⁹ А РАН. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 16. – Л. 9.
- ¹⁰⁰ Там само. – Ед. хр. 1. Стенограмма утреннего заседания Комиссии по этногенезу и этнографии при ОИФ АН СССР от 27 августа 1942 года, посвященной этногенезу народов Средней Азии, г. Ташкент. 27 августа 1942 г. На 63 лл. – Л. 1-11.

-
- ¹⁰¹ Горяинов А. Н., Иванов Ю. Ф. Новое об академике В. И. Пичете // Вопросы истории славян: Сб. науч. трудов. Вып. 16. – Воронеж, 2004. – С. 20-21.
- ¹⁰² А РАН. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 11. Стенограмма утреннего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 23 декабря 1943 года. 23 декабря 1943 г. – Л. 8(об.); Там само. – Ед. хр. 15. Стенограмма утреннего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 25 декабря 1943 года. 25 декабря 1943 г. – Л. 1.
- ¹⁰³ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа– великорусского, украинского, белорусского. – С. 125.
- ¹⁰⁴ А РАН. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 16. – Л. 2-2(об.).
- ¹⁰⁵ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа– великорусского, украинского, белорусского. – С. 122.
- ¹⁰⁶ Там само. – С. 122.
- ¹⁰⁷ Там само. – С. 123. Пор. з сучасними поглядами на проблему: Долгов В. В. Древняя Русь: мозаика эпохи. Очерки социальной антропологии общественных отношений XI – XVI вв. – Ижевск, 2004. – С. 7-17.
- ¹⁰⁸ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа– великорусского, украинского, белорусского. – С. 123.
- ¹⁰⁹ Там само. – С. 123.
- ¹¹⁰ Там само. – С. 123. Пор.: А РАН. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 16. – Л. 6.
- ¹¹¹ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа– великорусского, украинского, белорусского. – С. 124.
- ¹¹² Там само. – С. 124.
- ¹¹³ Пичета В. Образование белорусского народа. – С. 29, 19.
- ¹¹⁴ Там само. – С. 18.
- ¹¹⁵ Там само. – С. 18.
- ¹¹⁶ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 150. Пичета В. И. Белорусский народ в семье славянских народов. Доклад. Машинопись. [1943 – 1944]. – Л. 2. Пор.: Там само. – Ф. 142. – Оп. 1 – Ед. хр. 16. – Л. 12.
- ¹¹⁷ Там само. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 150. – Л. 1-2.
- ¹¹⁸ Див., напр.: Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. – С. 157.
- ¹¹⁹ А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 150. – Л. 5.
- ¹²⁰ Пичета В. И. Борьба украинского и белорусского народов за свою свободу (XIII в. – 1943 г.) // Вестник АН СССР. – 1943. – № 9-10. – С. 34.
- ¹²¹ Там само. – С. 36.
- ¹²² Там само. – С. 42, 49; А РАН. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 150. – Л. 9, 31, 36.
- ¹²³ Див., напр.: Пичета В. И. Возрождение Украины-Руси и Белой Руси в 16 в.– начале 17 в. Стенограмма лекции, читаной 10 февраля 1945 года. Курс лекций по истории СССР. Лекция 26. – М., 1945. – С. 4.
- ¹²⁴ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа – великорусского, украинского, белорусского. – С. 123.